

זריקת פירות לילדים בשמחת-תורה

מנהג היה בקהילות ישראל לפנים לזרוק פירות לתינוקות בשמחת-תורה. מנהג זה מתחלק בעצם לשני מנהגים שונים שאין לערבב ביניהם:

המנהג האחד, לזרוק אגוזים וממתקים על ראשי חתני-התורה בעלותם לתורה ביום. הדבר נעשה מתוך עזרת-הגשים על-ידי נשיהם וקרובותיהם של חתני-התורה. מנהג זה אינו אלא המנהג שנהגו בחתן-נשואין בעלותו לתורה בשבת של חופתו. ומאחר שהמסיים והמתחיל בשמחת-תורה נתכנו בתואר "חתן", נהגו בהם מנהג חתנים דעלמא. מנהג זה קדום הוא וכבר נזכר בגמרא: "ממשיכין יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה וזורקין לפניהם קליות ואגוזים" (בבלי ברכות נ', ב'), ואילו בתוספתא: "ממשיכין יין ושמץ בצנורות לפני חתנים וכלות", ואין זכר לזריקת קליות ואגוזים, ונראה שהיה מנהג זריקת קליות ואגוזים נוהג בבבל ולא נהג בארץ-ישראל¹. מנהג זה לגבי חתני-התורה כבר תיארתי בפרוטרוט לעיל בפרק י"ג. המנהג השני — שבו ידובר כאן — היה לזרוק בשמחת-תורה, בלילה או ביום, פירות, ובמיוחד תפוחים, לפני הילדים, והם עטים עליהם ומלקטים אותם. מקורו של מנהג זה במנהג שנהג לפנים בחג השבועות. ונזכר בשלשה מדרשים למגילת אסתר בין הטענות שטען המן לפני אחשורוש על היהודים שדתייהם שונות מכל עם ועל מנהגיהם בחגיהם.

במדרש אבא גוריון למגילת אסתר נאמר בכתב-יד אחד: "בסיון עצרתא וסלקין לאיגרא וזרקין חזורין וחזורין ומלקטין אותן ואמרין: הכדין יתלקטון בניהון מן ביננא" [בסיון עצרת ועולים לגג וזורקים תפוחים וחזורים ומלקטים אותם ואומרים: כך יתלקטו בניהם מבינינו]².

במדרש אגדת אסתר כך הנוסח: "ובירח סיון עבדין תרי יומי טבין ועלין ומצילין בבי כנישא וסלקין לאיגרא ושדיין חזורי ולקטין יתהון ואמרין: כמא דמתלקט חזורא הדין הכדין יתלקטון ועממיא מביננא" [ובחודש סיון עושים שני ימים טובים ונכנסים ומתפללים בבית-הכנסת ועולים לגג וזורקים תפוחים ומלקטים אותם ואומרים:

1. ש. ליברמן, תוספת ראשונים, ח"א, ירושלים תרצ"ו, עמ' 130.

2. ספרי דאגדתא, מהדורת ש. באבער, חילנא תרמ"ו, דף י"ג, עמוד ב', הערה ק"א.

כשם שמתלקט תפוח זה כך יתלקטו העמים מבינינו³. כאן נוספה איפוא ידיעה, שהתפוחים נזרקים מגג בית-הכנסת.

ובתרגום שני כך הנוסח: "בירח סיון תרי יומין טבין עבדין ביה ועלין לבי כנשתיהון... וקורין יתיה יומא דעצרתא וסלקין לאיגר בית אלההון ושדיין חזורי תפוחים ומלקטין יתהון ואמרין: היך מה דמלקטין חזורי הכדין יתלקטו בניהון מן ביננא" [ובחודש סיון עושים שני ימים טובים ונכנסים לבית הכנסת שלהם... וקוראים אותו יום העצרת ועולים לגג בית אלהיהם וזורקים תפוחים ומלקטים אותם ואומרים: כשם שאנו מלקטים התפוחים, כך יתלקטו בניהם מבינינו]⁴.

בחג השבועות נהגו איפוא בקהילות בבל ופרס לזרוק תפוחים מגג בית-הכנסת, ובלקטתם היה משום פעולה סמלית לקיבוץ פזורי ישראל מבין הגויים. המנהג בחג השבועות נהג עוד במרוקו במאה השמונה-עשרה. ר' דוד ב"ר אהרן הסבעוני, רב בסאלי בימים ההם, כותב: "ומכלל המנהגים ההם, התפוחים שמשליכים בשבועות מגג בית הכנסת ולוקטים אותם התינוקות... וכן מנהגנו בדרעא להשליך החתן על הכלה התפוחים בשבועות... וכן מנהגנו לזלוף מים קצתם על קצתם"⁵. מחג-השבועות, חג מתן-תורה, עבר ברבות הימים המנהג ליום שמחת-תורה, חג סיום התורה והתחלתה, כשם שעברו כמה מנהגים אחרים ופיוטים רבים משבועות לשמחת-תורה (עיין להלן בפרק ל"ו). ואילו בחג-השבועות עצמו נשתקע המנהג ברוב קהילות ישראל, ולא נשתייר אלא במרוקו.

*

המנהג לזרוק פירות לנערים ביום שמחת-תורה כבר נהג בספרד. ר' יום-טוב ליפמן הלר בספרו "מעדני יום טוב" מביא בשם "קובץ" (כתב-יד), שרבנו בחי "כתב למחות לזרוק פירות לנערים", ומוסיף מצדו: "אבל יש במדרש שזה היה המן אומר למלך ג"כ על היהודים [עיין במדרשים שהבאתי לעיל] אם כן מנהג קדמונים הוא. ואולי שרבינו בחי ראה בימיו נוהגין בזה ריקות והוללות"⁶. וכן נהג המנהג באשכנז כבר במאה הארבע-עשרה. במנהגי קהילות הרינוס מהימים ההם נאמר: "ביש מקומות נהגו שני חתנים [חתן-תורה וחתן-בראשית]

3. מדרש אגדת אסתר, מהדורת ש. באבער, קראקא תרנ"ו, פרשה ג', סימן ח'.

4. תרגום שני, מהדורת קאסל, לייפציג-ברלין 1885, עמ' 46. — בתרגום "פתשגן הכתב" ובתרגום בעל "חמדת ימים" (ח"ב, סדר פורים, פרק ד') נוספו שושנים לתפוחים. בתרגום בעל "חמדת ימים" נשמט הגג: "ומפורין בבית-הכנסת כל מיני שושנים ותפוחים ואח"כ לוקטים אותם".

5. י.מ. טולידאנו, עמ' 18. — עמנואל לב, בספרו Flora der Juden, חלק ד', עמ' 309, כותב, שהמנהג היה עוד קיים בהונגריה העלית בדורות האחרונים, אולם במקור שהוא מציין לו (גרנוואלד, מיטטיילונגען ו, עמ' 105) מדובר על שמחת-תורה ולא על חג השבועות.

6. מובא בספר "אליה רבא" לר' אליה שפירא, וולצבאך תקי"ו, סימן תרס"ט, סעיף א'. — ועלי פיו ב"פרי מגדים" לר' יוסף תאומים, או"ת, סימן תרס"ט, וב"באר היטיב" לר' יהודה אשכנזי מטיקטין, או"ח, סימן תרס"ט.

לפזר פירות בבית-הכנסת, כגון אגוזים ותפוחים, והעם שטו ולקטו לשמחת תורה. וביש מקומות עושין כן לאחר שאכלו כשנאספים העם לחצר בית-הכנסת".⁷ כלומר, בקצת קהילות עשו כן אחרי תפלת מוסף ובקצתן אחרי הסעודה שלפני תפלת מנחה. וכן כותב ר' אייזיק טירנא, תלמידו המובהק של ר' אברהם קלויזנער מחכמי אויסטרייך, במנהגיו, שאין הכהנים נוהגים לעלות לדוכן בשמחת-תורה בתפלת מוסף אלא בתפלת שחרית "מפני שמחת העם שקונין פירות וזורקין בבית הכנסת לתינוקות לשמחת תורה".⁸ זריקת הפירות היתה איפוא שם אחרי תפלת מוסף. ועד כמה מושרש היה המנהג באשכנז אפשר לראות מתוך דברי המהרי"ל, אף הוא תלמידו של ר' אברהם קלויזנר, הכותב: "נשים הקונות פירות מן הכותי בשמחת תורה, כדי לזרוק לשמחת הנערים, כמנהג, מן הדין היה אסור בעיני מהר"ש, דדבר שיש להן מתירין ואינן בטליון, אך קורא אני עליהן: מוטב יהו שוגגין ואל יהו מזידין, דאין מקשיבין לאוסרים האי".⁹

המנהג עשה רושם גם על תיאולוגים נוצרים שתיארו את מנהגי ישראל והם מתארים אותו בספריהם.

אנטון מארגאריטהא בספרו על האמונה היהודית כותב בדברו על שמחת-תורה: "הם שמחים ביותר ביום זה ומביאים חביות מלאות כל מיני פירות ומעמידים אותן על האלמימר [שלחן הקריאה], ובשעה שהם עומדים לצאת מבית-הכנסת זורקין את הפירות, וגדולים וקטנים עטים עליהם, כי הם רואים בפירות דבר שבקדושה".¹⁰

כמאתים שנה אחריו כותב י. כ. ג. בודנשץ: "לאחר מוסף מביאים עוגות, מי-דבש ופירות ושאר מאכלים, זורקין פירות לילדים, והם עטים עליהם ללקטם, אוכלים ושותים ושמחים, ולפעמים גם זורקין כסף לילדים".¹¹

בוירמייזא נהגו לזרוק את הפירות לפני הנערים בשעת המסיבה הנערכת בבית-החתנות לחתני-התורה לפני תפלת מנחה, כפי שמתאר בפרוטרוט שמש הקהילה ר' יוסף יוזפא הלוי (שס"ד—תל"ג, 1604—1673), למסיבה זו מוליכין כל בני הקהילה בתהלכות-כבוד את חתני-התורה ונשיהם וקרוביהם "ועמהן פירות חשובים להעמידן על השלחן וגם לזורקן לפני הנערים תחת הברייט-הויז [בית-החתנות] וילקטן בשמחה. גם שני גבאי צדקה באים עם פירות נאים ומשימין על השלחן. פעם אחת ראתה ערילה אחת בשמחה זו, וציותה קודם מותה, גן אחד היה לה סמוך לקברות היהודים, אותו הגן יהיה להם ליהודים במתנה גמורה, בתנאי זה שבכל שמחת תורה יקחו הפירות של אותו הגן, ישימו על השלחן ויזרקון פני

7. מנהגים דבי מהר"ם מרוסנבורג, מהדורת י. אלפנביין, ניו-יורק תרצ"ח, עמ' 69.

8. מנהגים לר' אייזיק טירנא, הלכות שמיני עצרת.

9. מהרי"ל, הלכות יום טוב.

10. A. Margaritha, Der gantz Jüdisch Glaub, Franckfurt a. M. 1544, p. 60.

11. I. Chr. G. Bodenschatz, Kärchliche Verfassung der heutigen Juden, Erlang 1748, Teil II, pp. 245—247.

הנערים תחת הברייט-הויז עד ביאת הגואל. וכן ראיתי בעיני אני הכותב ואכלתי מפירות ההמה" ¹².

בפנקס קהילת קרעמזיר, הכולל תקנות הקהילה משנת תס"ח (1708) נאמר בסעיף ל"ב: "והגבאים מחויבים לקנות פירות לזריקה, כאשר הי' הנהגה מקדמונים, והגבאים ילכו בכבודם ובעצמם לבימה אונ' העלפין ווערפין [ולעזור בזריקה] כדי להיות ששים ושמים" ^{12*}.

המנהג היה נפוץ גם בין היהודים האשכנזים שבאיטליה: "ונוהגים לכבוד שמחת תורה לחלק פירות לנערים" ¹³. וכנראה גם שם נעשה הדבר על-ידי זריקה בבית-הכנסת אחרי תפילת מוסף.

והנה כמה ידיעות על מנהג זה בקהילות שונות בדורות האחרונים:
במאטרסדורף: "בשמיני עצרת לאחר מנחה זורק שמש בית-הכנסת מתוך בית-הכנסת אגוזים לקהל העומד ברחוב ... בשנת 1832, כשכל הקהל היה שרוי באבל מחמת החלי-רע, צוה בית-הדין לקיים בכל זאת את המנהג ולזרוק קצת אגוזים" ¹⁴. באיינזשטאט היו זורקים פירות לנערים מעזרת-הנשים אחרי תפילת מוסף, ושנית לאחר הסעודה מחלונות הבתים, כפי שמספר אחד מבני הקהילה: "מיד לאחר סעודת-שחרית ... נערים מתקבצים קבוצות-קבוצות ודגליהם בידיהם והולכים מבית לבית ומזמרים במקלה ליד כל חלון: 'אנא ה' הושיעה-נא, פירות מהחלון זרקו-נא, אנא'. ומכל חלון נזרקים פירות בשפע רב ... ואילו הפירות הנזרקים בצהרים מעזרת הנשים משמש להם רק לקמט את 'הצילנדרים' הגבוהים ..." ¹⁵. בקהילות הקטנות במורביה נהגו כך: "לאחר גמר התפלה [ביום שמחת-תורה] היה גבאי בית-הכנסת הולך לבית הקהל. אחריו הלך השמש כשהוא נושא שק מלא אגוזים ושק מלא תפוחים. לפני בית הקהל היו מתכנסים כל ילדי 'רחוב היהודים' כדי לתפוס את האגוזים והתפוחים שהושלכו אליהם מן החלון. משעשע היה לראות את הילדים כשהם עטים על הפירות ומנסים לדחוק זה את זה כדי לזכות בשלל רב" ¹⁶.

בפולין נשתמר המנהג בקהילות הקטנות עד הדור האחרון, כפי שמספרים כמה מבני הקהילות ההן בזכרונותיהם על קהילותיהם שחרבו בידי הצר הצורר.

אחד מבני קהילת אוז'יראן מספר: "ביום שמחת-תורה הנזכר [בשנת תרע"ג, 1912] הצטרפתי לתהלוכה, או יותר נכון, לכנופית הזאטוטים שהלכה אחרי שייקה-

¹². ש. אסף, מנהגי שמחת תורה בחירמיזא. — בירחון "בית הכנסת", שנה ב', חוב' א' (תשרי תש"ז), עמ' 7—10.

^{12*}. העתק הפנקס בארכיון כללי לתולדות ישראל בירושלים, סימן: אינ/508.

¹³. מחזור שער בת רבים, ויניציאה תע"ו, ח"ב, דף שני"ט—שס"ב.

¹⁴. M. Grunwald, Mattersdorf. — Jahrbuch für jüdische Volkskunde, 1924/25, Berlin-Wien 1925, p. 452.

¹⁵. A. Fürst, Sitten und Geschichten einer Judangasse (Minhag Asch), Székesfehérvár 1908, pp. 24—28.

¹⁶. M. H. Friedländer, Tiferet Jisrael, Schilderungen aus dem inneren Leben der Juden in Mähren, Brünn 1878, pp. 66—67.

אברהם, יהודי ישיש... מחיך וקורן כולו צעד בראש חבורת הקטנים... מזמן לזמן קרא: 'צאן קדשים!' והתכורה ענתה במקלה: 'מִה־הָ! מדי פעם פצח הזקן בניגון... והמלווים החזיקו אחריו. הריני זוכר את 'אדון עולם' וכן את 'האדרת והאמונה', כשהוא שר את הפסוקים לפי א"ב, והקהל מריע את הפזמון: 'לחי העולמים!' כך צעדנו... עד שהגענו לבית... שייקה-אברהם הוציא משם שק תפוחים, העמיסו על גבו והמשיך בדרכו בתוך ההמון הצותל אל בית הכנסת הגדול. כמה נערים קשישים... עזרו לו להעלות את שק התפוחים לגזוזטרה... עמד מחיך על הגזוזטרה וקרא אל ההמון העומד למטה: צאן קדשים! מיד הדהדה התשובה: מִה־מָה! ואז החל לשפוך את התפוחים מהשק... החבריא התנפלה בסערה, בלי להרגיש שגשם התפוחים נמשך ויורד על ראשיהם, עד שנתרוקן השק לגמרי" ¹⁷.

כיוצא בזה מספר י. זילברשטיין, בן העיירה קורייב, שביום שמחת-תורה היה ר' שמואל שמש מקדים להתפלל, הלך לביתו והביא שק מלא תפוחים ועלה על גזוזטרת בית-הכנסת כשהוא עטוף בטליתו, ומשם צעק: צאן קדשים! והילדים השיבו בקול: מִה־מָה! ואז זרק את כל התפוחים למטה, והילדים עטו עליהם לאספם. ושוב צעק: צאן קדשים! ושוב השיבו הילדים: מִה־מָה! ¹⁸.

בשאלוניקי היו חתני-התורה בלכתם מבית-הכנסת לביתם זורקים לילדים מיני-מתיקה, והמנהג לבש שם—כמו כמה מנהגי שמחת-תורה אחרים—צורה של שובבות, וכך מספר אחד מבני הקהילה: "מנהג היה בסאלוניקי שביום שמחת תורה רצו הילדים אחרי החתנים ברחובות וקראו אחריהם קריאה זו: 'איל קי נון טיין, איל חתן מופ'לוש', שעל-ידה הביעו לחתן את הבוז והלעג על שאין לו סוכריות ומיני-מתיקה. כשמוע החתן הדברים האלה שבאו 'להקניטו ולהרגיזו', בתנותם את 'דלותו' או ברמזן על 'קמצנותו', היה זורק לילדים מלא חפניו סוכריות. אחרי כל לקט המשיכו הנערים ביתר שובבות את קריאתם עד בית החתן, שזרק לפניהם מפעם לפעם את סוכריותיו. ממנו ראו וכן עשו שאר מלווי" ¹⁹.

בכמה קהילות באשכנז ביטלו את המנהג בתקופת ההשכלה. כך, למשל, ביטל ראש הקהילה החדש בעיר בינגן ע"נ רהיין בשנת תקצ"א (1831), בין השאר, את מנהג זריקת הפירות לילדים ביום שמחת-תורה. בתקנות שהתקין אז נאמר: "מאחר שכמה אנשים נוהגים בשגעון והוגגים בש"ת ע"י צעקות-פראים, זריקת אגוזים ותפוחים, ומאחר שהאדוק האמתי יודע שאין בכך משום אדיקות אלא משום חילול-השם, נאסר הדבר לחלוטין, ואם יהא צורך יעמידו את העבריינים לדין השלטונות" ²⁰.

17. צבי פנסטר, ארבע שמחות-תורה באוזיראן. — ספר אוזיראן והסביבה, ירושלים—תל-אביב תש"ט, עמ' 126—137.

18. ספרי-זכור, מצבת-זכרון לעיירתנו קורייב, תל-אביב תשס"ו, טור 838—839.

19. ברוך עוזיאל, הפולקלור של היהודים הספרדים. — "רשומות" כרך ו' (תר"ץ), עמ' 392—393.

20. R. Grünwald, Zur Geschichte der Juden in Bingen a. Rhein, Bingen a. Rh., 1905, pp. 28—29.

בין אדמו"רי החסידים שמר על המנהג במיוחד ר' חיים הלבברשטאם מצאנו וצ"ל, שנהג לזרוק תפוחים בשעת הסעודה בליל שמחת-תורה לחסידים המסובים על שולחנו: "זמרן הגה"ק בעל דברי חיים... נהג לזרוק תפוחים בשמחת תורה על שולחנו הטהור"²¹, וכן מספר משמשו, הנאמן, ר' רפאל הלוי צימעטבוים, שתיאר בפרוטרוט את מנהגיו: "בש"ת בלילה... הי' שוהה הסעודה עד כמה שעות בלילה, ונתנו הרבה תפוחים לפני רבינו הק' והי' זורק התפוחים להעולם [לקהל חסידיו] והיו חוטפים התפוחים, ושמענו הרבה מופתים וענינים גדולים שנעשו בהתפוחים הללו"²².

כמנהגו של ר' חיים הלבברשטאם מצאנו נוהגים צאצאיו עד היום. על האדמו"ר מקלויזנבורג היושב בקרית צאנו בנתניה הודיעו בעתון: "לאחר תפילת מנחה [בשמחת-תורה] קיים אתמול הרבי את מנהג חלוקת התפוחים לחסידיו, שסגולה יש להם להצלחה ולפרנסה טובה. הרבי חפן תפוחים מתוך הקערה הגדולה שלפניו והטילם בקהל. החסידים חטפו את התפוחים בעודם באויר, מי בעזרת 'השטריימיל'. כל מי שהצליח לצוד תפוח נראה מאושר"²³. תמהני כמה מהחסידים הללו ידעו על מקור המנהג במדרש אסתר.

*

ראינו איפוא שהמנהג העתיק שהיה נהוג בקהילות בבל ופרס לזרוק תפוחים לקהל המתפללים מגג בית-הכנסת בחג השבועות, שנזכר במדרשי מגילת אסתר, עבר ברבות הימים ליום שמחת-תורה והיו נהוג בעיקר בקהילות אשכנז והנוהגים כמנהגה מהמאה הארבע-עשרה עד הדורות האחרונים. על-פי-רוב זרקו תפוחים ועתים גם אגוזים ושאר פירות, לילדים, מעזרת-הנשים שבבית-הכנסת, היינו ממקום גבוה יותר, עתים בליל שמחת-תורה, ועתים ביום שמחת-תורה אחרי תפילת מוסף או אחרי הסעודה. סמליותו הקדומה של המנהג נשתכחה, ועיקר מטרת המנהג היה להרבות שמחה בין הילדים.

21. לקוטי מהרי"ח לר' ישראל חיים פרידמאן אב"ד ראחוב, [חלק ג'], מאמאראש-סיגעט [תרע"א], דף ק"ז.

22. דרכי חיים, מנהגי ר' חיים הלבברשטאם מצאנו, לר' רפאל הלוי צימעטבוים משמשו, קראקא תרפ"ג, דף י"א, סימן קי"א.

23. בעתון-ערב "מעריב" מיום אסרו-חג של סוכות תשכ"א.